# TOSH QUROLLARNING PAYDO BO‘LISHI VA TAKOMILLASHUVI.

Namangan viloyati tarixi va madaniyati muzeyi

ilmiy kotibi: **M.Uralova**

**Annotatsiya**

Mazkur maqolada insoniyat tarixining eng qadimgi bosqichlarida tosh qurollarning paydo bo‘lishi, rivojlanishi va takomillashuvi ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Tosh qurollar ibtidoiy jamiyat moddiy madaniyatining eng muhim manbalaridan biri bo‘lib, ular orqali qadimgi insonlarning mehnat faoliyati, xo‘jalik yuritish shakllari, texnologik tajribasi va tabiatga moslashuv jarayonlarini o‘rganish mumkin. Maqolada paleolit davrining turli bosqichlarida toshga ishlov berish texnologiyasining rivojlanishi, qo‘l chopqisi, qirg‘ich, uchrindi, nukleus va boshqa qurol turlarining shakllanishi yoritilgan. Shuningdek, O‘zbekiston hududidagi Selungur, Teshiktosh va Ko‘lbuloq kabi paleolit yodgorliklarining tosh industriyasini o‘rganishdagi ilmiy ahamiyati tahlil qilinadi.

Insoniyat tarixining eng qadimgi davrlarini o‘rganishda arxeologik manbalar muhim ilmiy ahamiyatga ega. Yozma manbalar shakllanmagan qadimgi davrlar haqida asosiy ma’lumotlar moddiy madaniyat yodgorliklari orqali olinadi. Ana shunday manbalarning eng qadimgi va keng tarqalgan turlaridan biri toshdan yasalgan mehnat qurollaridir.Tosh qurollarning paydo bo‘lishi insoniyat taraqqiyotidagi muhim bosqichlardan biri hisoblanadi. Insonning tabiiy predmetlardan oddiy foydalanishdan ularni maqsadli ravishda o‘zgartirib, muayyan vazifani bajaruvchi qurolga aylantirishga o‘tishi mehnat faoliyatining shakllanganidan dalolat beradi.Tosh qurollarning shakli, texnologiyasi va funksional xususiyatlarini o‘rganish orqali qadimgi insonlarning kundalik hayoti, ovchilik va termachilik faoliyati, xomashyodan foydalanish imkoniyatlari hamda texnologik tafakkuri haqida muhim ma’lumotlar olish mumkin.

## Tosh qurollarning dastlabki shakllari

Eng qadimgi tosh qurollar sodda ko‘rinishga ega bo‘lgan. Dastlabki odamlar tabiatda tayyor holda mavjud bo‘lgan o‘tkir qirrali toshlardan foydalangan bo‘lishi ehtimol qilinadi. Keyinchalik toshni boshqa qattiq predmet bilan urish orqali undan kerakli shakldagi parcha ajratib olish va hosil bo‘lgan o‘tkir qirradan foydalanish usuli shakllangan.

Bunday qurollar yordamida go‘shtni kesish, hayvon terisini ajratish, o‘simliklarni maydalash, yog‘ochga ishlov berish kabi amaliy ishlar bajarilgan. Vaqt o‘tishi bilan inson toshning fizik xususiyatlarini yaxshiroq anglay boshlagan va qurol tayyorlash jarayonini maqsadli ravishda boshqargan.Bu jarayon inson tafakkuri va tajribasining rivojlanishi bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan. Qurolning qanday shaklda bo‘lishi va undan qanday foydalanilishi haqidagi tasavvurning shakllanishi t**exn**ologik taraqqiyotning muhim belgisi hisoblanadi.

**Toshga ishlov berish texnologiyasi**

Tosh qurollarni tayyorlash texnologiyasi insoniyat tarixida bosqichma-bosqich takomillashgan. Dastlab oddiy zarb yordamida toshdan parcha ajratilgan bo‘lsa, keyinchalik zarbaning kuchi, yo‘nalishi va joyini oldindan belgilash imkonini beruvchi usullar paydo bo‘lgan.Tosh qurollar tayyorlash uchun chaqmoqtosh, kremniy, kvartsit, obsidian va boshqa mustahkam jinslardan foydalanilgan. Bunday jinslarning sinish xususiyatlari ulardan o‘tkir qirrali qurollar tayyorlash imkonini bergan.Arxeologik tadqiqotlarda nukleus — undan uchrindi yoki plastinkalar ajratib olingan tosh yadrosi, uchrindi esa nukleusdan ajralib chiqqan tosh parchasi sifatida o‘rganiladi. Uchrindilarning ayrimlari qo‘shimcha ishlov, ya’ni retush yordamida muayyan funksiyaga ega qurolga aylantirilgan.

**Paleolit davrida tosh qurollarning rivojlanishi**

Tosh qurollarning taraqqiyotini paleolit davrining asosiy bosqichlari orqali kuzatish mumkin.

**Quyi paleolit**

Quyi paleolit davrida yirik va nisbatan sodda tosh qurollar keng tarqalgan. Ushbu davrning muhim qurollaridan biri qo‘l chopqisi hisoblanadi. U odatda ikki tomonlama ishlov berilgan, uchli yoki bodomsimon shakldagi qurol bo‘lib, kesish, chopish va boshqa og‘ir mehnat jarayonlarida qo‘llanilgan.Qo‘l chopqisining shakli oddiy tasodifiy parchalashdan farqli ravishda, toshga ma’lum darajada oldindan rejalashtirilgan ishlov berilganini ko‘rsatadi.

**O‘rta paleolit**

O‘rta paleolit davrida tosh qurollarni tayyorlash texnologiyasi yanada takomillashgan. Tosh yadrosini oldindan tayyorlash va undan kerakli shakldagi uchrindilarni olish usullari rivojlangan.

Mazkur davrga qirg‘ichlar, uchli qurollar va turli retushlangan uchrindilar xosdir. Levallua texnikasi kabi texnologiyalar tosh qurollarni tayyorlash jarayonida yuqori darajadagi rejalashtirish va tajriba mavjud bo‘lganini ko‘rsatadi.

**Yuqori paleolit**

Yuqori paleolit davrida tosh qurollarning shakli va vazifalari yanada xilma-xillashgan. Plastinkali texnika keng tarqalib, nisbatan kichik va ixtisoslashgan qurollar ishlab chiqarila boshlangan.Bu davrda tosh bilan bir qatorda suyak va shoxdan mehnat qurollari tayyorlash ham rivojlangan. Ovchilik texnikasining takomillashuvi esa qurollarning yanada ixtisoslashishiga olib kelgan.

Tosh qurollarning asosiy turlari

Arxeologik topilmalar orasida turli funksiyalarni bajargan tosh qurollarning ko‘plab turlari mavjud.

Qo‘l chopqisi — kesish, chopish va turli og‘ir mehnat jarayonlarida ishlatilgan.

Qirg‘ich — asosan hayvon terisini tozalash va unga ishlov berishda qo‘llanilgan.

Uchli qurollar — ovchilikda, xususan, nayza kabi qurollarning uch qismida foydalanilgan.

Kesgichlar — yog‘och, suyak va boshqa materiallarni kesish yoki ularga ishlov berishda qo‘llanilgan.

Uchrindilar — ayrim hollarda bevosita qurol sifatida ishlatilgan, ayrimlari esa retush yordamida qayta ishlanib, maxsus qurolga aylantirilgan.

Qurollarning vazifasini aniqlashda ularning shakli bilan bir qatorda foydalanish natijasida hosil bo‘lgan mikroskopik izlar ham muhim ahamiyatga ega.

**O‘zbekiston hududidagi tosh qurollar**

O‘zbekiston hududi Markaziy Osiyoning qadimgi tarixini o‘rganishda muhim arxeologik mintaqalardan biridir. Mamlakat hududidan paleolit davriga oid ko‘plab makon va g‘or yodgorliklari aniqlangan.Selungur g‘ori Farg‘ona vodiysidagi muhim paleolit yodgorliklaridan biri bo‘lib, undan qadimgi tosh qurollar va boshqa arxeologik materiallar topilgan. Mazkur yodgorlik Markaziy Osiyoda insoniyatning ilk tarixi va qadimgi madaniyatlarni o‘rganishda alohida ahamiyatga ega.Ko‘lbuloq makoni Toshkent vohasidagi ko‘p qatlamli arxeologik yodgorliklardan biridir. Bu yerdan turli davrlarga oid tosh qurollarning topilishi toshga ishlov berish texnologiyasining tarixiy rivojlanishini o‘rganish imkonini beradi.

Teshiktosh g‘ori Surxondaryo hududida joylashgan mashhur paleolit yodgorligi bo‘lib, undan o‘rta paleolit davriga oid arxeologik materiallar aniqlangan. Teshiktosh topilmalari O‘zbekiston hududidagi neandertal davri madaniyatini o‘rganishda muhim manbalardan biri hisoblanadi.Mazkur yodgorliklardan topilgan tosh qurollar qadimgi aholining ovchilik, termachilik va boshqa xo‘jalik faoliyati haqida tasavvur hosil qilish imkonini beradi.

**Tosh qurollarning ilmiy ahamiyati**

Tosh qurollar arxeologiya fanida ko‘p qirrali manba sifatida qaraladi. Ularning texnologik xususiyatlari orqali qadimgi insonlarning mehnat ko‘nikmalari va texnik tajribasi aniqlanadi.Tosh qurollarda ishlatilgan xomashyo manbalarini o‘rganish qadimgi odamlarning hudud bo‘ylab harakatlanishi va tabiiy resurslardan foydalanish imkoniyatlarini aniqlashga yordam beradi. Qurollarning tipologik o‘xshashligi esa turli hududlar o‘rtasidagi madaniy aloqalarni tadqiq qilish uchun muhim ma’lumot beradi.Zamonaviy arxeologiyada tosh qurollarni o‘rganishda tipologik va texnologik tahlildan tashqari, eksperimental arxeologiya, mikroskopik iz-tadqiqot, petrografik va geokimyoviy usullar ham qo‘llanilmoqda.

**Xulosa**

Tosh qurollar insoniyatning eng qadimgi moddiy madaniyatini aks ettiruvchi muhim arxeologik manbalardan biridir. Ularning sodda shakllardan murakkab va ixtisoslashgan qurollargacha bo‘lgan taraqqiyoti insonning texnologik tajribasi, mehnat ko‘nikmalari va tafakkuri bosqichma-bosqich rivojlanganini ko‘rsatadi.Paleolit davrida toshga ishlov berish texnologiyasining takomillashuvi natijasida qurollarning shakli, funksiyasi va ishlab chiqarish usullari murakkablashgan. Bu esa qadimgi insonlarning tabiiy muhitdan samarali foydalanish imkoniyatlarini kengaytirgan hamda xo‘jalik faoliyatining rivojlanishiga xizmat qilgan.O‘zbekiston hududidagi Selungur, Ko‘lbuloq, Teshiktosh va boshqa paleolit yodgorliklaridan topilgan tosh qurollar mintaqaning qadimgi tarixini o‘rganishda katta ilmiy ahamiyatga ega. Ularni kompleks tadqiq etish O‘zbekiston hududida insoniyatning ilk bosqichlari, qadimgi madaniyatlar va toshga ishlov berish texnologiyalarining shakllanishi haqidagi ilmiy bilimlarni boyitadi.

**Foydalanilgan adabiyotlar**

1. O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Arxeologiya instituti nashrlari.

2. O‘zbekiston hududidagi paleolit yodgorliklariga bag‘ishlangan arxeologik tadqiqotlar.